

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Валентин
ЧЕМЕРИС

Марина –
царниця
московська

Історичний роман

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2017

ПОВІСТЬ ПЕРША
САМБІР.
У ЗАМКУ КОРОЛІВСЬКОГО СТАРОСТИ

I
I КВІТЛА ВОНА ЧІЧКОЮ
З КАРПАТСЬКИХ ПОЛОНИН...

Це про неї, шістнадцятилітню — тоді — шістнадцятилітню! — нічим до того не вдатну дочку воєводи і нікому в принципі, крім домашніх, не відому, таку собі юну панночку, хоч і з родовим титулом ясновельможна, — як шанобливо величали панів, гетьманів та їхніх дружин при звертанні до них чи в розмові про них, — так ось це про неї, але пізніше, через віки та віки писатимуть (дивуючись при цьому):

«Хто ж така ця Марина Мнішек, яка з першого погляду безтямно закохала в себе самозванця — претендента на російський престол, і так, що він заради неї готовий був від усього відмовитись? Янгольської краси жінка чи демон, перед якими не міг встояти запальний авантюрист?

Ні, Марина далеко не красуня, у ній не видно жіночої чарівливості (а як на мене, то вона якраз і володіла чарівливістю. — В. Ч.). Але зовнішність, як відомо, буває оманлива, а можливо, художник навмисне на перший план виніс у портреті не миловидність або чарівливість, а інші властивості

її натури — сильну волю, загострене себелюбство, гордість. Бо як інакше пояснити, що в Марини не бракувало женихів, залицьяльників-кавалерів, навіть найзнатніших? Усі вони нещадно боролися між собою за її руку і серце. Навіть доходило до дуелей. Але холодна панна залишалася байдужою, наче відчувала, що не прийшов її час, що майбутній її вибранець допоможе їй досягнути, хай і не небесного престолу, але найвищого на землі — царського, і терпляче чекала» («100 великих любовниць». — Москва: «Вече», 2002).

Між іншим, Марина одночасно потрапила і в інше московське видання, ледь чи не енциклопедичне: «100 великих авантюристов» (треба гадати, як велика авантюристка у другому випадку і такого ж розміру коханка у першому (Москва: «Вече», 2003).

І якщо вірити згаданим виданням, дочку воеводи «вела гордыня». А ще ж усім відома характеристика її, зроблена О. С. Пушкіним: Марина Мнішек (далі подається мовою оригіналу) «...была самая странная из всех хорошеньких женщин, ослепленная только одною страстью — честолюбием, но в степени энергии, бешенства, какую трудно и представить себе». (Сьогодні, у світлі відомих історичних фактів, можна засумніватися щодо «ослепленной только одной страстью — честолюбием», — як і щодо «бешенства». Олександр Сергійович, працюючи над трагедією «Борис Годунов», не побачив у ній всього лише юну дівчину. А може, він уявляв її зовсім іншою? Але хай...)

Московський уряд у своїх грамотах її обзиватиме «еретицею, богомерзкой, латынския веры люторной (?), прежних воров женою, от которой все зло Российского государства учинилось...».

Так уже і все зло Російської держави? Слава Богу, наступні вже в наші дні дані поступово починають Марину реабілітувати.

«...ім'я сандомирського воеводи Юрія Мнішека буде зустрічатися в них (документах Смутного часу. — В. Ч.) особливо часто. І виною всьому історія царевича Дмитрія Івановича і Марини Мнішек, яка ніколи б не відбулася без участі цього вельможі. Зовсім несподівано щедрий благодійник і захис-

ник віри виявиться одночасно таким, що не гребує ніякими моральними перепонами, честолубцем і сребролюбцем. Як таке могло відбутися і чому всі ці негативні якості були перенесені пізніше на зовсім непричетну до махінацій батька Марину Мнішек?» (В. Козляков).

І все ж в інших уиданнях уперто гнуть своє, традиційне: «Марина Мнішек... ніяк не хотіла змиритися з крахом. Авантюристка фанатично вірила у свою долю...»

А в неї, як опинилася в башті Коломенського кремля (восьмий ярус), уже не було ні життя, ні майбутнього. І це та Марина Мнішек, буцімто авантюристка, якій небеса у 26 літ, як превелику милість, послали швидку кончину.

Із книги «100 великих казней» (все того ж видавництва «Вече», Москва, 2000): «Сподіваємось, що небеса зжалилися над нею, послали (їй) швидку кончину...»

То хто ж вона насправді: жінка, у якої у 26 років зосталося лише минуле? Самбірське дитинство і рання — там же — юність? Препишне вінчання у Кракові в присутності короля Речі Посполитої у 1606 році? Триумфальний в'їзд до столиці Московського царства? Коронація за участю Патріарха Московського? 9 днів перебування у статусі цариці московської, коли вона так і підписувалася: Марина, цариця московська? А потім — стрімка і всепоглинаюча катастрофа, що тривала аж до 1614 року, останнього року її перебування в цьому світі? Заслання, поневіряння по Русі з надією повернути собі втрачене? Загибель трьох чоловіків (з двома вінчана, двох кохала)? Страта чотирирічного сина, прозваного «ворьонком» і «выбледком»? Останнє ув'язнення у Кремлі, але не в московському, і народні передання про її чаклунство? Те минуле, що його вона згадувала, розуміючи: майбутнього у неї вже немає і бути не може...

А згадуючи своє не таке вже й велике минуле — принаймні, за роками, 26 усього ж бо літ! — бачила себе п'ятнадцятилітньою в Самборі...

У ті часи, про які й піде мова, воєводами в Давній Русі та інших слов'янських державах називали вождів, полководців, а також правителів міст чи округів.

Її батько, граф Юрій Мнішек, і був сандомирським воєводою (нині про нього в енциклопедіях пишуть як про авантюриста (а втім, можливо, він таким і був), одного з ініціаторів збройної інтервенції польсько-литовських феодалів проти Російської держави на початку XVII ст.).

У Самборі він був ще й королівським старостою.

У Самборі і минуло її життя — народження, дитинство, піддівство, рання юнь, коли до неї, тоді вже шістнадцятилітньої, посватався, закохавшись перед цим, російський царевич, — аж до вісімнадцяти років...

Розказувала нянька її багатолітня і вірна — чи не мати названа, — бабця Софія. Колись, гейби не за нашого життя, ачей і не за життя наших батьків, а ще раніше, була в тих краях маленька дерев'яна «хортеця» (так бабка вимовляла, і, так од неї перейнявши, вимовляла й маленька Маринка, а матінка тоді зело гнівалася, що її доня псує мову просторіччям та різними покручами простолюдинів, холопів, а батько лише посміхався!), і сидів у тім укріпленні князь із своїми людьми. Князь був не злим, але й не добрим, а таким... Яким і належить князям бути. А навколо «хортеці» були непроходимі бори, верховіттям у негоду шуміли, шуміли, шуміли... Тоді й доріг у краї на було, тільки по Дністру й плавали... У тій «хортеці» люди ховалися од ординських набігів — клята татарва могла у будь-який день на прудких конях вигулькнути. Що й траплялося чи не щоліта. Не встиг добігти до укріплення, за палісад його дубовий сховатися — поминай як звали! Заарканять тебе і в люту неволю, у самий Крим поженуть — пропала на віки вічні людина! Ось такечки тоді й жили — слава Богу, непроходимі бори рятували. Татари остерігалися у них і нося сунути. Тож спасалися в гущавинах, де ревіли ведмеді. Та ще за гострим частоколом укріплення. Хоч ти князь, хоч простолюдин — усі ховалися. Лиха годинонька була. З віку в вік ординці тоді шарпали Україну — просвітку не було. А край той ніяк тоді не звався. І «хортеця» не мала ймення. (Люди між собою її іноді називали «новоосілим городищем».)

А була в князя донька. Гарненька така, жвавенька і до всього на свою біду цікавенька. Все їй покажи-розкажи

і розтовкмач що й до чого. Князь-удівець дуже любив свою доню і беріг її, у всьому їй потакав. Як вона скаже, так і буде. Беріг князь свою доньку, беріг і не вберіг. Якось вибралась та цікавенька до всього князівна за палісад та й пішла у бір, хоч князь їй те суворо забороняв. А вона пішла. Буцімто подивитися на світ білий — який він? Бо ж за частоколом їй зело набридло — одне і те ж. А так кортіло подивитися на світ білий — от і пішла. Та швидко й заблудилася. Мовби ж і недалеко відійшла од палісаду, а вже й не второпає, у яку руч їй брати, аби хоч назад додому повернутися. Всюди бір шумить, пуста, ніякого білого світу і на позір немає, десь звірі гарчать, і не відає вона, у який бік іти, аби до «хортеці» вийти. Куди не поткнеться — всюди зарості непроходимі. Страшно, моторошно, сичі ухкають, десь ведмеді ревуть, а на білий світ, що її так цікавив, і знаку немає.

Три дні княжі люди в борах навколишніх князівну шукали, кричали-гукали — глухо. Потім ще три дні, ще... Аж тоді й знайшли. Тільки й того, що теплу. Але нездатну жити — князівна вже й на ногах не трималася.

Коли її надибали врешті-решт — собаки нюхливі допомогли вийти на її слід, — князівна вже й говорити не могла — така кволла та негодяца була. (Марина, слухаючи, нищечком сльозу пускала, шкода було невідомої їй княгиньки.) Тільки злякано шепотіла: «Світу білого... ніц, немає. Самі бори... Усюди самі бори, а світу білого й немає...» Себто хотіла сказати: куди вона не йшла, у який бік не повертала, де не блукала хащами, а ніде ні доріг не бачила (бо їх там тоді й не було), ні людей, ні хоч якогось просвітку — самі лише бори шуміли верховіттям, навіть небо затуляючи. Тож і не побачила вона світу білого... Допоки її донесли до фортеці, кволлий вогник життя ще якось у ній тлів, а тоді й він згас... Закінчила вона своє молоде життя все з тими ж словами (сама лякалась, коли їх вимовляла): «Світу білого ніде ніц, немає. Самі лише бори... Самі бори...»

От князь погорювавши й ухвалив: на честь загиблої дочки і в її пам'ять назвати те місце Самібори — з наголосом на «о». Так і повелося звідтоді Самібори, Самібори... А з часом назва скоротилася до Сам-бір. А потім так, як і нині — Самбір.